

MEGALAPOZHATÓ-E AZ ERKÖLCS?

KRÉMER SÁNDOR

MEGGYŐZŐDÉSEM SZERINT az etika legfőbb kérdése előtt állunk. „Megalapozható-e az erkölcs?”, avagy másként fogalmazva: „Miért legyünk erényesek?” Ha ugyanis mindennemű alap hiányzik, akkor valóban nincs általános erkölcs; akkor valóban csak egyéni, szubjektív értékekről, elvekről beszélhetünk; akkor valóban nem marad más érv az erény mellett, kizárólag a pusztá „csak”. De erkölcsinek nevezhetők-e ezek az értékek és elvek, ha csupán szubjektívek? Lehetnek-e egyáltalán kizárólag szubjektívek az erkölcsi értékek? Elegendő-e a „csak”? Meggyőződésem szerint nem.

Nyilvánvalóan anakronisztikus feladat lenne erkölcsi kódex alkotására vállalkozni, hiszen e téren elvileg lehetetlen örökérvényű művet teremteni. Istennek kellene ugyanis lenni ahhoz, hogy egy történelem feletti, isteni álláspontból „jogalapunk” és lehetőségünk adódjon egyszer és mindenkorra meghatározni a konkrét erkölcsi értékek és elvek végleges körét. Nehezen cáfolható azonban ennek az ellenkezője! Emberként, azaz véges és történelmi lényként élünk a társadalomban, ami sohasem változatlan, zárt rendszer. Ráadásul a feudalizmus megszűntével, vagyis a polgári forradalmak korától, a modernitás kezdete óta olyan dinamikus társadalomban élünk, ami az erényeket, az erkölcsi értékeket sem hagyja változatlanul. Ennek alapján úgy gondolom, ha erkölcsi kódexet nem is, de etikai alapvetést lehet és érdemes is papírra vetni.

Mindennapi erkölcsi tapasztalatunk ugyanis tagadhatatlanul igazolja, hogy az erkölcs létezik. Ha normái nem is érvényesülnek minden esetben, létrejöttük pillanatától fogva fennáll érvényességi igényük. Az erkölcsi norma általában íratlan magatartásszabály, ami nélkül nincs se felelősség, se kötelesség, és mindenkor közösségi értéktartalommal bír. (Egyéni érték önmagában soha nem képezheti erkölcsi norma alapját.) A norma tehát, értékidealitásánál fogva, *Sollen* (legyen) jellegű, azaz spontán, közösségi megalkotásától és elfogadásától fennáll érvényességi igénye.

Az erkölcs ily módon, történelmi születésétől kezdve, ha változó társadalmi-történelmi körülmények között is, de létezik. Ezért, valamint az erkölcs tudati mozzanata miatt, úgy gondolom, az etikának, mint az erkölcsről szóló elméletnek létjogosultsága van. Az erkölcsöt, mint társadalmi jelenséget éppúgy érdemes bemutatni, elemezni, ahogy például a művé-

szetet, a tudományt, a vallást. Akkor is, ha egyes filozófusok, elsősorban az „ontológusok” (pl. Hegel, Marx, Heidegger), bár eltérő okból, de nem tartották szükségesnek, hogy külön etikai művet alkossanak. Akkor is, ha tudjuk: végleges elmélet, leírás soha nem adható az erkölcsről, a megértő és a megértendő – Heidegger és Gadamer megfogalmazta – történetisége miatt.

Az erkölcs létezik – hogyan lehetséges? Ez a kantianus kérdés szabja meg feladatunkat. Az erkölcsi gyakorlat lehetőségének feltételeit kutatjuk, az etika alapfogalmainak egy lehetséges interpretációja érdekében. Minden különös etikát megelőző feladat ez, amelynek centrumában egyértelműen az erkölcs teoretikus megalapozhatóságának kérdése áll.

Gondolatmenetem három részre tagolódik. Az *idola fori* elkerülése érdekében mindenekelőtt némi fogalmi tisztázásra keríték sort. Ezt követően az erkölcs megalapozhatóságának horizontját vázolom fel. Végezetül egy javaslatot fogalmazok meg.

TERMINOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK

Ha célunk legitimitációja után körültekintünk, akkor „kompozíciónak” egyáltalán nem nevezhető fogalmi sokszínűséget látunk az „erkölcs”, „erkölcsi-ség” kifejezéseknél. Már a magyar értelmezések igen eltérőek. Nyíri Tamás *erkölcsiségen* „valaminek vagy valakinek erkölcsi vonatkozását, jellegét” érti, míg a morál „az *erkölcs* szinonimájának tekinthető, tehát azoknak a cselekvési mintáknak az összessége, amelyeket az emberek bizonyos közösségében elismertek, s általában véve kötelező érvényűek”.¹ Lényegében azonos nézetet találunk Hársing Lászlónál. Szerinte, amikor *erkölcsről* beszélünk, „akkor olyan cselekedetekre gondolunk, amelyekben önmagukban vagy járulékosan megnyilvánul, hol tartunk az emberség (az emberi értékek) megvalósulásának útján”. Az „*erkölcsiségen* (moralitáson) pedig az egyének erkölcsét” érti.² Heller Ágnes viszont ellentétes álláspontot foglal el. „A parancsoló és a megengedő szabályokban, a parancsolatok, erények és a jóság s a helyesség összes többi normájában testesülnek meg adott világ erkölcsi szokásai, amelyeket, Hegel nyomán *erkölcsiségnek* (Sittlichkeit) fogok nevezni”.³ Ezzel összefüggésben Heller szerint az *erkölcs* úgy írható le, „mint az erkölcsiséghez való egyéni viszony, ahol az »egyéni viszony« jelenti a *moralitást*, míg az *erkölcsiség* a konkrét és elvont normák és a

---

¹ Nyíri Tamás: *Alapvető etika*. Bp., Szent István Társulat. 1994. 13. o.

² Hársing László: *Bevezetés az etikába*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 1999. 16. o.

³ Heller Ágnes: *Általános etika*. Bp., Cserépfalvi, 1994. 50. o.

konkrét és elvont értékek (az elvont normák és értékek az univerzális normákat és értékeket is magukban foglalják) azonosságának és nem azonosságának azonosságát jelenti”.⁴

Csak fokozódik a fogalmi zavar, ha a hegeli tradícióhoz kapcsolódó helleri felfogás után, az angolszász interpretációra is vetünk egy pillantást. Eltekintve most az erkölcsi ítéletek (*moral judgements*) elemzésére koncentráló analitikus megközelítéstől, az amerikaiak az elméleti reflexió jelölésére többnyire az *ethics*, illetve a *moral philosophy* kifejezéseket használják: „*The branch of philosophy concerned with principles that allow us to make decisions about what is right and wrong is called ethics or moral philosophy*”.⁵ A leggyakrabban alkalmazott *morality* fogalmában pedig gyakran összeolvad erkölcs és erkölcsiség: „*Morality is, at the very least, the effort to guide one’s conduct by reason – that is, to do what there are the best reasons for doing – while giving equal weight to the interest of each individual who will be affected by one’s conduct.*”⁶

Nem törekedhetünk itt arra, hogy gadameri módon, alapos szó- és fogalomtörténeti elemzésekbe, avagy a tudás foucault-i archeológiájába bonyolódjunk, de a megértés érdekében terminológiai konszenzusra kell jutni, amit azután következetesen érvényesíthetek jelen írásban. Az alapvető fogalmakat ezért – Nyíri Tamás és Hársing László álláspontját lényegében elfogadva – a következő értelemben használom az alábbiakban.

Az *erkölcsöt* a *morál* szinonimájaként értem, mint azoknak a cselekvési mintáknak az összességét, amelyeket az emberek bizonyos közösségében elismertek, s általában véve kötelező érvényűek.

Az *erkölcsiség*, avagy *moralitás* viszont azoknak az erkölcsi normáknak az összessége, amelyek szerint valaki valóságosan cselekszik, függetlenül attól, milyen normákat hangoztat. Ezáltal a *moralitás* természetszerűen – negatív vagy pozitív formában történő – viszonyulás is valamely közösség erkölcséhez.

---

⁴ Im. 64. o.

⁵ R. Munson: *Intervention and Reflection. Basic Issues in Medical Ethics*. (n.a.), Wadsworth Publishing Company. 1996. 1. o. „A filozófiának azt az ágát, amely a jóról és a rosszról való döntéshozatal elveivel foglalkozik, *etikának* vagy *morálfilozófiának* nevezzük.”

⁶ J. Rachels: *The Elements of Moral Philosophy*. (n.a.), McGraw-Hill Companies. 1999. 19. o. „A moralitás, végső soron az a törekvés, hogy az ész által irányítsuk valakinek a magatartását. Vagyis arra irányuló törekvés, hogy azt tegyük, amire a legjobb okok indítanak, miközben egyenlő súlyt biztosítunk mindazon individuumból érdekeinek, akik érintve vannak az adott személy magatartása által.” A „*morality*” fogalmában azért olvad itt össze „erkölcs” és „erkölcsiség”, mert a magatartás ész általi irányításánál, az „irányítón” érthetjük mind a lelkiismeretet, mind az erkölcsi normát.

Az *etika* pedig – mint tudjuk – a görög *ethosz* szóból származik, és legalább Arisztoteléstől fogva az erkölcsre vonatkozó elméletet, elméleti reflektálást, erkölcsant jelent, amit azonos értelműnek tekintek az erkölcsfilozófiával.

Az *ethosz* eredetileg „az állatok legelőjét jelentette, majd átvitt értelemben az ember szokásos lakóhelyét, továbbá a közös lakással és lakóhellyel összefüggő dolgokat: szokást, hagyományt, illemt. Aki neveltetése következtében megszokta, hogy úgy cselekedjék, amint a görög városállamban szokás és illendő, az etikusan cselekszik, mert megtartja és tiszteli az általánosan elismert erkölcsi kódex szabályait és normáit. Szűkebb vagy tulajdonképpen értelemben azonban csak az cselekszik etikusan, aki nem követi vakon az áhagyományozott viselkedési szabályokat, magatartásmintákat és mértékeket, hanem hozzászokik, hogy saját belátása és megfontolása nyomán tegye az éppen megkívánt mindenkori jót. Az ilyen magatartás az erkölcsi viselkedés, már nem *ethosz*, hanem *éthosz*: karakter, jellemzilárdság, maradandó készség a jóra, azaz erény. ... A latin *mos* – ebből ered a *morál* – alapjelentése „akarat”. Mégpedig elsősorban az objektív értelemben vett akarat, ami szokásban, erkölcsben, törvényben nyilvánul meg. Távollabbi értelemben a *mos* jelentheti az egyén akaratát is, szemléletét és lelkületét, de mindig vonatkoztatva a szokásra, erkölcsre és törvényre.”⁷ Utóbbi már nyilvánvalóan a *moralitás* jelentését takarja.

AZ ERKÖLCS MEGALAPOZHATÓSÁGÁNAK HORIZONTJA

Logikailag, és a tradíciókat tekintve is nyilvánvalóan két szélsőséges állásponttól (és a kettő közötti számos átmenetről) beszélhetünk az erkölcs megalapozhatóságát illetően: 1. egyrészt a tökéletes megalapozhatóság igényéről; 2. másrészt a megalapozhatóság teljes elvetéséről. Mindkettőre érdemes néhány példát említeni.

A klasszikus eljárás az erkölcs abszolút, metafizikai megalapozása. A nagybetűs, azaz a transzcendens, objektív Jó valamilyen formájának tételezése, amiből egyértelműen levezethető az immanens jó, és ezen belül az erkölcsi jó. Ez tehát – képviselői szerint – abszolút, metafizikai alapot biztosít az erkölcsnek.

Klasszikus példája a keresztény Isten, akinek morális szerepét többek között Szent Tamás fogalmazta meg, a katolicizmuson belül máig ható érvénnyel. „Mivel az ember örök boldogságra rendeltetett, melynek elérése

---

⁷ Nyíri Tamás: Im. 12. o.

meghaladja a pusztán természetes emberi képességeket, szükségesnek látszott, hogy a természetes erkölcsi törvényen és emberi törvényen túl, Isten, az általa adott erkölcsi törvény segítségével, irányítsa az embert végső célja felé.” (Summa Theologica I-IIae 91,4.) A természetes erkölcsi törvénynek az isteni örök törvényre, a *lex aeternára* alapozása egyértelműen az etikának a metafizikában való megalapozottságát fejezi ki. Megjegyzendő azonban, hogy az arisztotelészi eudaimonisztikus etikára építő Tamásnál a természeti törvény nem mechanikusan érvényesül, hanem az emberi választásokon keresztül. A természeti törvény ugyanis az elméleti észtől megkülönböztetett gyakorlati ész belső struktúrája. Ez a *synderesis*nek nevezett belső elv, világosan elkülöníthető Tamás szerint a lelkiismeret apriori struktúráját alkotó másik két összetevőtől, a *sapientiatól* és a *scientiatól*.

A másik póluson nyilvánvalóan azok a filozófiai elgondolások találhatók, amelyek nem csupán megalapozhatatlannak tartják az erkölcsöt, hanem az etikát is szükségtelennek tekintik valamilyen indoklással. Természetesen itt említendő Sartre 1946-os álláspontja, akinél a cogito, az emberi ész kitüntetett szerepet játszik ugyan, de nem az erkölcs megalapozhatóságában! Szerinte az egyes embernél az egzisztencia mindig megelőzi az esszenciát, ami csak egzisztenciális választásainkban konstituálódik. Ezért az egyes ember csak azzá válik, amivé önmagát teszi, mert nem létezik általános morál, mert szabadságra ítéltetett.

De ide tartoznak a már említett „ontológusok” is (Hegel, Marx, Heidegger), akik valójában az ontológia melletti, külön etika megalkotását utasították el. Tették ezt arra utalva, hogy egy eredendő ontológia már etikai tartalmakat involvál. Szükségtelen ezek explicit kifejtése, hiszen az ilyen etika már mindig is elkésett, nemcsak az ontológiához, hanem különösen a gyakorlathoz képest. Legvilágosabban Heidegger fogalmazta ezt meg az 1946-os *Humanismus levélben*: „Ha az *ethos* szó alapjelentésének megfelelően az etika megnevezés a következőket mondja: az etika az ember tartózkodását veszi fontolóra, akkor az a gondolkodás, amely a lét igazságát mint az ekszisztáló ember kezdeti közegét gondolja el, már *önmagában az eredendő etika*.”⁸ Heidegger szerint tehát, mint J. Grondin fogalmaz, „az ontológia nem az etika alternatívája, hanem éppen az etika legradikálisabb végbemenési módja”.⁹

Természetesen világos elvi különbségek állnak fenn e három ontológia között, de szerzőiknek az *emberi ész* szerepét leértékelő mentalitása nagyon

---

⁸ Heidegger: *Levél a „humanizmusról”*. In: M. Heidegger: „...költőien lakozik az ember...”. Bp./Szeged, T-Twins/Pompeji. 1994. 161. o. (*Kiemelés a szerzőtől – szerk.*)

⁹ Grondin: *Ifjúhegelianus és etikai motívumok a fakticitás heideggeri hermeneutikájában*. In: Utak és tévutak. Előadások Heideggerről. Bp., Atlantisz. 1991. 213. o.

is hasonlónak tűnik. Valószínűleg ebből a hozzáállásból is következnek számukra mindenféle, ontológiát kiegészítő, külön etika elkésettsege, illetve szükségtelensége.

Végül, de nem utolsó sorban, itt kell utalni a dekonstrukció képviselőire. Különösen J. D. Caputora, aki 1993-as *Against Ethics* c. könyvében Derrida dekonstrukciója alapján elutasította az etika minden formáját, még az „eredendő etikának” nevezett heideggeri egzisztenciális ontológiát is. Abból kiindulva, hogy az egyedüli dolog, ami reális, az individuum (*sola individua existunt*), az individuális viszont kimondhatatlan (*individuum inefabile est*), Caputo szerint nemcsak az etika felesleges, hanem az általános erkölcs is lehetetlen. Ha ugyanis nincs általános, akkor az erkölcs terén is csak az individuum létezik. Ha nincs általános, akkor nincs semmiféle emberi létmód, és semmiféle erkölcsi norma.¹⁰

Derridával és Caputoval ellentétben úgy gondolom, az általános az emberi létmódhoz tartozik. Teremtjük az általánost, mert teremtenünk kell! Nem tehetünk másként. Gyakorlati tevékenységünk struktúrájából következően és a pusztulás terhe mellett megragadjuk, alkotjuk az általánost. Sőt, már a megszólalás pillanatában, illetve már a gondolkodásban általánost teremtünk, hiszen minden fogalmunk általános. Még a vallási stádiumban az egyest az általános fölé helyező Kierkegaard is világosan látja ezt a *Félelem és reszketés*-ben: „Mihelyt beszélek, az általánost fejezem ki, és ha ezt nem teszem, senki nem ért meg”.¹¹

AZ ERKÖLCS RELATÍV, TÁRSADALMI MEGALAPOZÁSA

Ha ezek után, az előbbi horizonton belül, most már kizárólag az erkölcs megalapozhatóságára koncentrálnunk, akkor az etikátörténet tanulmányozása meggyőzhet minket arról, hogy lényegében kétféle alap lehetséges: transzcendens vagy immanens. Azaz végső soron vagy metafizikailag, vagy az emberi észre építve alapozhatjuk meg az erkölcsöt.

Szándékosan hagytam tehát ki Kant etikáját, mely máig ható érvényét, úgy gondolom, többek között annak is köszönheti, hogy bátran támaszkodni merészelt az emberi észre. Az „összes erkölcsi fogalom teljesen *a priori* az észben lakozik s belőle ered, és ez éppúgy vonatkozik a legközönségesebb,

---

¹⁰ Vö: Caputo: *Against Ethics*. Bloomington/Indianapolis, Indiana UP. 1993. 73. o. és ugyanó: *More Radical Hermeneutics. On Not Knowing Who We Are*. Bloomington/Indianapolis, Indiana UP. 2000. 4. o.

¹¹ Kierkegaard: *Félelem és reszketés*. Bp., Európa. 1986. 102. o.

mint a legspekulatívabb emberi észre.”¹² Azért, mert „az erkölcsi törvényeknek általában minden eszes lényre érvényeseknek kell lenniük, ezeket általában az eszes lény általános fogalmából kell levezetni, és ily módon kell előadni minden morált.”¹³ Etikájának az emberi észre, a szabadság apriori eszméjére alapozása teszi lehetővé, hogy Kant, elkerülve a heteronómiát, autonóm etikát alkothasson. Így nála nem a vallásból következik az erkölcs, hanem az etikát következetesen végiggondolva jut el Isten posztulátumához.¹⁴

A történeti lehetőségek közül, számomra természetesen e kantói álláspont a legszimpatikusabb, ha nem is azonosulok vele teljesen. Látható ugyanis, hogy Kant szintén az erkölcs tökéletes megalapozására törekedett, amikor bármiféle transzcendencia helyett, az emberi megismerő képesség abszolút-ként tételezett aprioritásában horgonyozta le az erkölcsöt. Márpedig meggyőződésem szerint itt az ideje feladni az abszolút alapra vonatkozó igényünket!

Tegyük fel újra az alapvető kérdést: „*Miért kell erkölcsösnek, erényesnek lenni?*” Radikálisabban fogalmazva: „*Erényesnek kell-e lenni egyáltalán?*” A válasz lényege nem lehet kétséges. Különösen itt Európában, a holokausztnak árnyékában nem. De gondolhatunk más élményekre is: például a 2001. szeptember 11-i terrortámadás¹⁵ erkölcsi tapasztalataira, vagy a lelki-furdalás bármely esetére, ami szintén az igenlő választ támasztja alá.

József Attila a következőképpen ragadta meg a problémát, és adta meg saját válaszát:

„*Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek ügyis!*
Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek ügyis.”
(József Attila: *Két hexameter*)

Ez a költő privát, lelkiismereti döntése, aminek – mint bármelyikünknek! – természetesen akármilyen bázisa lehet: kezdve a vallástól, a morálison át, egészen a pusztán „csak”-ig. Mindez elegendő egyénileg, a moralitás szintjén, de az erkölcs elméleti megalapozásához ez kevés! Ha nem találunk általános alapot, ami nem azonos a metafizikailag szükségszerű általános alappal, akkor valóban csak privát, individuális döntések maradnak. Ez viszont egyenlő az erkölcs megszűnésével.

---

¹² Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Bp., Gondolat. 1991. 41. o.

¹³ *Im.* 42. o. Vö: 64., 88., 96-98. o.

¹⁴ Vö: Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. Bp., Gondolat. 1991. 252., 264. o.

¹⁵ 2001. szeptember 11. kapcsán nem a terrorista moralitásának kérdésére gondolok itt, hanem a *sensus communis* azon megnyilvánulására, amikor a new yorki lakosok önként élelmiszert és tiszta ruhát vittek az erejükkel végsőként megfeszítő, életüket kockáztató tűzoltóknak.

Mi lehet az erkölcs nem metafizikai alapja? Elvileg lehetetlennek tartom az abszolút, metafizikai alap, logikailag ellentmondásmentes megadását, és éppígy a teljes megalapozhatatlanság abszolút igazolását is. Előbbit a történelem feletti nézőpont hiánya, vagyis az abszolút transzcendencia, Isten létének bizonyíthatatlansága, utóbbit pedig emberi létmódunkból következő, kiküszöbölhetetlen általánosítási igényünk miatt.

Át kell tehát értékelnünk, újra kell tehát értelmeznünk az „alap” fogalmát! Be kell látnunk, hogy a metafizikai alap hiányából nem következik mindenféle alap hiánya. *Tertium non datur* helyett *tertium datur*! Ha elfogadjuk Gadamer nehezen cáfolható nézetét, miszerint mindannyian a hagyományok szövedékeként értelmezhető hatástörténeti folyamat szereplői és – részleges – alakítói, véges és történelmi lények vagyunk, akkor mindebből nyilvánvaló, hogy csak relatív, társadalmi alap jöhet szóba.

Mi lehet az erkölcs e relatív, társadalmi alapja? Ezen alap létét, az erkölcs, vagyis az erkölcsi normák, értékek, elvek és igények, több mint kétezer éves fennállása igazolja, és *lényege éppen az erkölcs saját társadalmi funkciója. Ez pedig nem más, mint a közösség fenntartása, és optimális működésének biztosítása.* E közösségi funkció nélkül az erkölcs már éppúgy régen megszűnt volna létezni, és eltűnt volna a történelem süllyesztőjében, akár azok a társadalmi jelenségek és intézmények, amelyek elveszítették társadalmi funkciójukat: pl. a rabszolgaság és az inkvizíció a modern társadalmakban.

Némi átalakítással megtartva tehát a kanti etika alapelvét¹⁶ és demokratizmusát, úgy fogalmazhatunk, hogy az erkölcs e társadalmi funkciója minden eszes lény által belátható. Ezért, ha nem is metafizikai szükség-szerűséggel, hanem csak a belátás mértékében funkcionáló, de mégis olyan *elméleti alapot* kaptunk, ami morális gyakorlatunkhoz elégséges.

Abszolút alap tehát nincs, de relatív alap van. Véges és történeti létünk miatt, úgy tűnik, reálisan csak erre nyílik lehetőségünk.

Vissza tehát a szókratészi tradícióhoz! (Természetesen a horizont-összeolvadás¹⁷ okozta némi módosítással!) A legfőbb erény legyen a tudás! De nem pusztán a steril elmélet, hanem elsősorban az erkölcs gyakorlati tudása, a belátással¹⁸ is igazolható *fronészis*.¹⁹

---

¹⁶ A kanti abszolút aprioritás elhagyása az átalakítás lényege.

¹⁷ Vö: Gadamer: *Igazság és módszer*. Bp., Gondolat. 1984. 213-217., 259-264. o.

¹⁸ A „belátás” mindig fogalmi, de a *fronészis* soha!

¹⁹ A fogalmi tudás csak igazolásra képes, a *fronészis* gyakorlati alapjává nem válhat, hiszen a *fronészis*: érzék, ami csak a morális gyakorlatban sajátítható el.